

Zia Haider
Rahman

Ve světle toho,

Přátelství dvou mužů
a zrada jednoho z nich
na pozadí rozpadu
států a stahujících se
mraků ekonomické krize

co

víle

Host

ve

BRNO

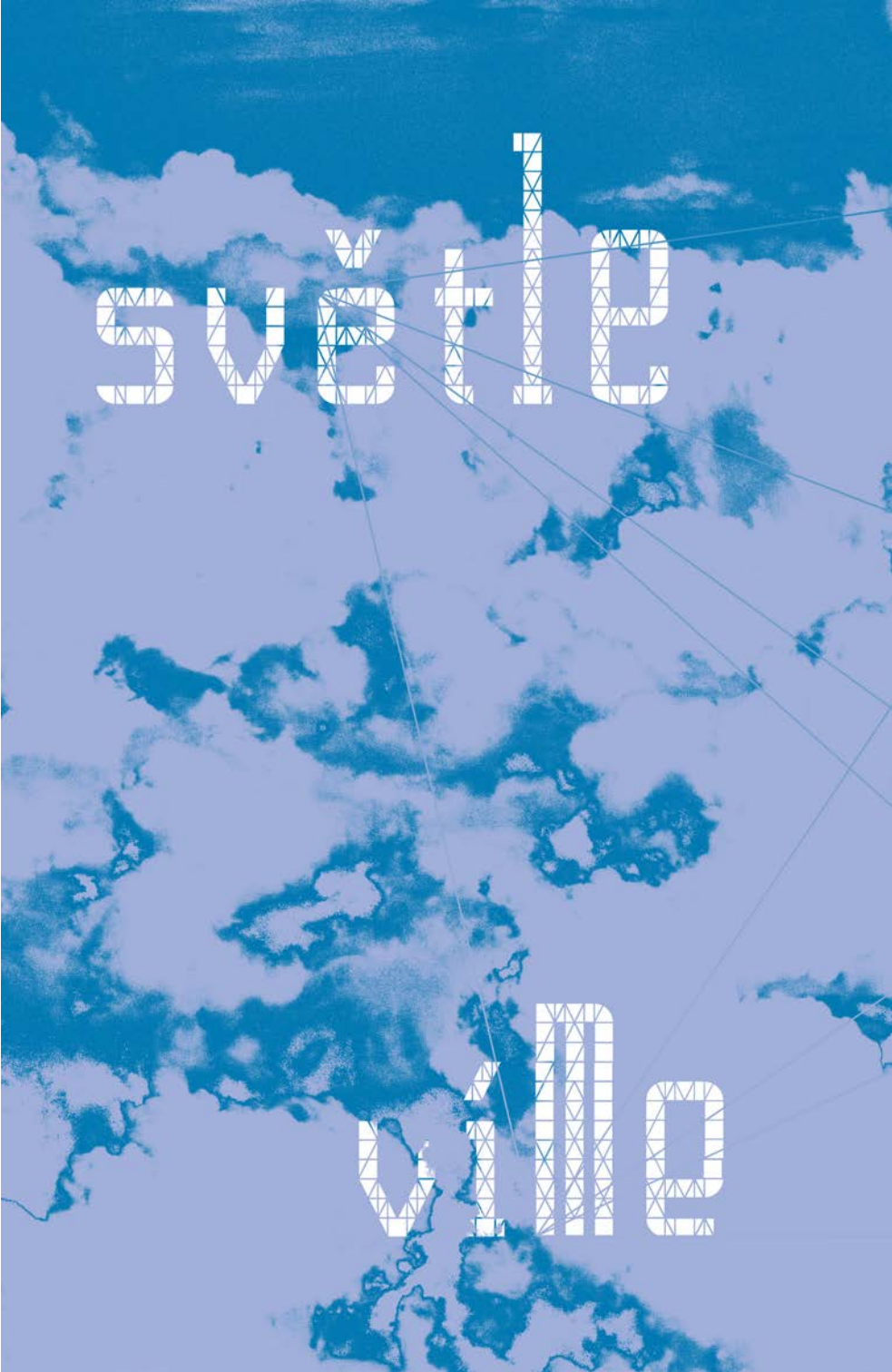
00

světlo

toho,

2017

světlo

The background of the entire image is a vibrant blue sky filled with soft, white, wispy clouds. Overlaid on this background is a network of thin, white, intersecting lines that create a grid-like pattern across the sky, suggesting a digital or architectural theme.

světlo

vlně

Ve
toho,
en

Zia Haider
Rahman

IN THE LIGHT OF WHAT WE KNOW

Copyright © 2014, Zia Haider Rahman

All rights reserved

Inside pictures © ML Design

Translation © Gisela Kubrichtová, 2017

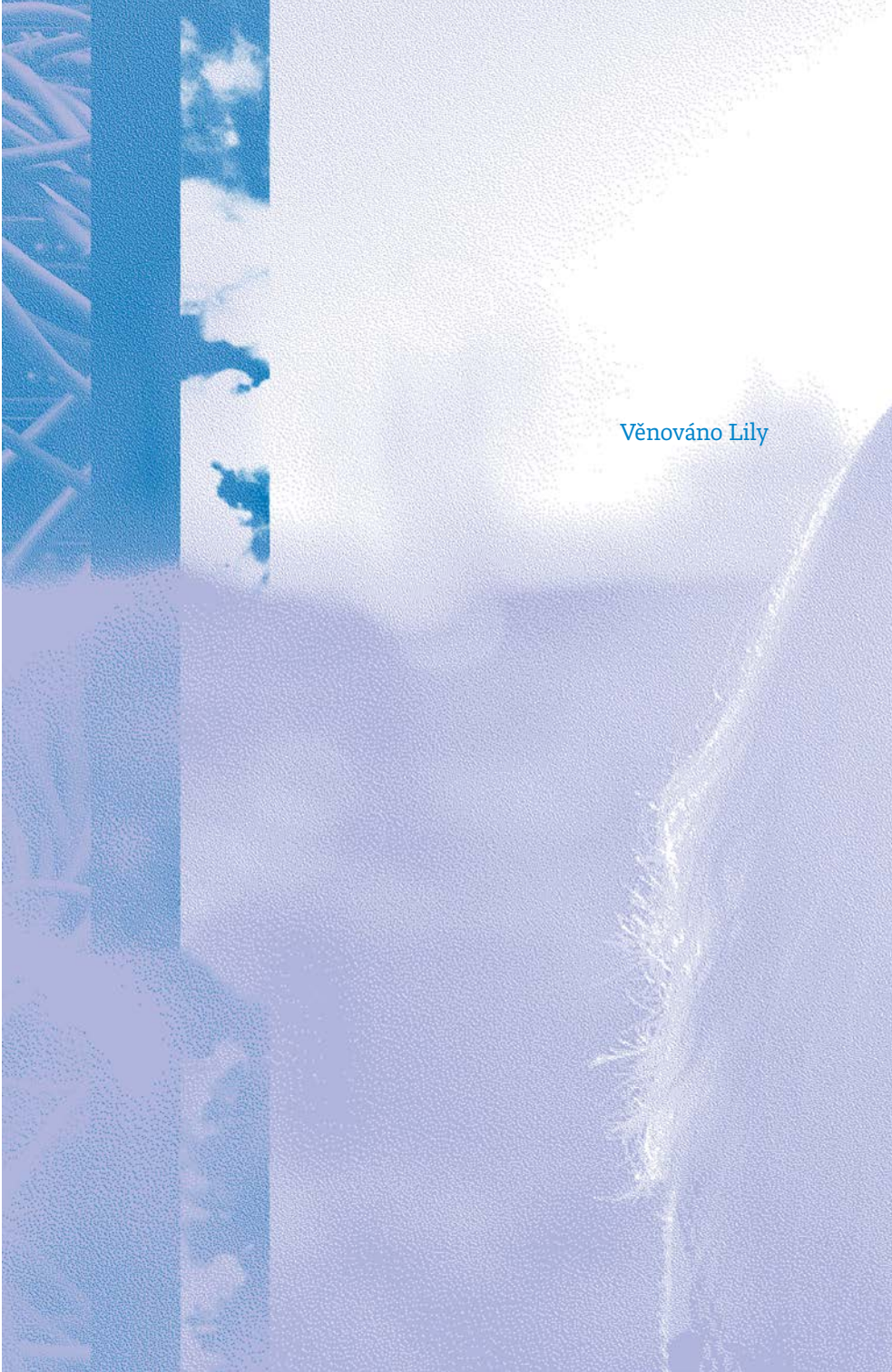
Czech edition © Host — vydavatelství, s. r. o., 2017
(elektronické vydání)

Vychází za finanční podpory Ministerstva kultury ČR

ISBN 978-80-7577-241-1 (Formát PDF)

ISBN 978-80-7577-242-8 (Formát ePub)

ISBN 978-80-7577-243-5 (Formát MobiPocket)

Věnováno Lily

Zaobíráme-li se historií, tvrdil Hilary, zaobíráme se předem připravenými a do našeho mozku vrytými obrazy, na něž bez hnutí zíráme, zatímco pravda je někde jinde, opodál, kde ji ještě nikdo neobjevil.

W. G. Sebald, *Austerlitz*

Příjezd aneb špatné začátky

O exilu je kupodivu podmanivé přemýšlet, ale zažívat ho je hrozné. Je to vynucená nezhojitelná průrva mezi lidskou bytostí a rodnou zemí, mezi já a jeho skutečným domovem. Jeho zásadní smutek nelze nikdy překonat. Je sice pravda, že v literatuře i v dějinách najdeme hrdinské, romantické, velkolepé, ba dokonce vítězné epizody ze života exulantů, nejsou však ničím jiným než snahami o zdolání ochromujícího zármutku, způsobeného odloučením. Úspěchy exilu jsou neustále podrývány pocitem nenávratné ztráty.

Edward W. Said, „Reflections of Exile“ („Přemítání o exilu“)

Víte, už jako malý kluk jsem měl vášnivě rád mapy. Celé hodiny jsem se vydržel dívat na Jižní Ameriku, na Afriku nebo Austrálii, všechna ta objevitelská sláva mi popletla hlavu. V té době byla na zeměkouli ještě spousta neprobádaných končin, a když jsem uviděl nějakou, která vypadala na mapě obzvlášť vábívě (jenže takové mi připadaly všechny), zapíchl jsem do ní prst a řekl: Až vyrostu, rozjedu se tam.

Joseph Conrad, *Srdce temnoty*

Není to zakresleno v žádné mapě; skutečná místa tam nikdy nejsou.

Herman Melville, *Bílá velryba*

Jednou v září roku 2008 se v časných ranních hodinách na prahu našeho domu v Jižním Kensingtonu objevil ztrhaný a vyčerpaný člověk snědé pleti, s vystoupilými lícními kostmi a zanedbaným vousem. Mohlo mu být tak kolem padesátky. Měřil asi sto osmdesát centimetrů, o pár mín než já. Na sobě měl větrovku z Berghausu. Suchý zip visel nezapnutý a krátké rukávy odhalovaly pruh světlejší kůže nad zápěstím pravé ruky, kde dřív možná nosíval hodinky. Vybledlé pohorky měl zavázané různými tkaničkami a z vyboulených kapes vojenských kalhot vykulovaly hrany neidentifikovatelných předmětů. Na zádech nesl batůžek a na práh si odložil plátěnou cestovní tašku.

Vypadal rozrušeně. Nemluvil nesouvisle, ale spustil s pronikavou naléhavostí. Nedělal si starost s nějakým představováním, jako by pokračoval v dávno přerušném rozhovoru. Nechal jsem ho nerušeně mluvit a přitom jsem se usilovně snažil zjistit, co mi na něm připadá povědomé, až mne najednou upoutalo německé jméno, které jsem neslyšel už téměř dvacet let.

Tehdy se mi jednotlivé podrobnosti těch okamžiků do vědomí nevtiskly. Teprve později, když jsem si začal věci zapisovat, se mi podařilo si je postupně vybavit. Svůj profesní život jsem strávil ve finančnictví, což je odvětví zabývající se takovými drobnostkami, jako jsou malé pohyby měnového kurzu, na nichž může záviset osud milionů dolarů, liber nebo jenů. Měl bych ale říct, že za svůj profesní úspěch — tedy za úspěch, který jsem dříve měl — vděčím ani ne tak citu pro detail, který je ve finančním sektoru dost běžný, jako spíše své schopnosti pojmut situaci jako celek. Rozpoznat v ní obecné vzorce a zcela nové obchodní příležitosti. Avšak při zaznamenávání svých hovorů se Zafarem, při třídění a přípravě veškerého poskytnutého materiálu, včetně jeho mnoha obsáhlých a pestrých zápisníků, jakož i při svém vlastním výzkumu všeho potřebného, mi nejvíc práce dalo právě líčení detailů. Přesněji řečeno podrobnosti jeho příběhu, který je — ač by Zafar takové patetické výrazy odmítl — příběhem rozvratu států, války

v jednadvacátém století, sňatků anglické aristokracie a matematikou lásky.

Jméno rakousko-amerického matematika dvacátého století Kurta Gödela jsem naposledy slyšel o jednom červencovém víkendu na počátku devadesátých let, když jsem pobýval v New Yorku. Přijel jsem tam z Londýna na měsíční zaškolení v centrále investiční banky, do které jsem před nedávnem nastoupil. Do jisté míry jsem za své místo ve firmě, v níž jsem se později stal společníkem, vděčil Zafarovi. Ten už tehdy prováděl derivativní transakce v kancelářích stejné banky na Wall Street a rychle si vybudoval pověst brilantního, i když poněkud nevypočitatelného finančního mága.

Já jsem stejně jako Zafar studoval matematiku v Oxfordu, to však bylo celkem vzato asi tak všechno, co jsme měli společného. Pocházel jsem z privilegovaného prostředí. Můj otec byl potomkem známé pákistánské rodiny s rozsáhlým majetkem. V Pákistánu se také seznámil a oženil s mou matkou. Novomanželé potom odcestovali do Princetonu a tam jsem se jim narodil já, takže jsem americkým občanem. Otec v Americe získal doktora a pak se s námi přestěhoval do Oxfordu, kde přijal místo profesora fyziky. Já nejsem žádný génius a vím, že bez nejlepších anglických škol bych příležitostí, které se mi naskytly, nikdy tak dobře využít nedokázal.

Zafar však přijel v roce 1987 do Oxfordu se svérázným vzděláním, které dal z velké části dohromady vlastním úsilím. Ve školách se buď nudil, nebo ho tam šikanovali, a tak přecházel z jedné do druhé. Jeho rodina se přestěhovala do Británie, když mu bylo teprve pět, ale potom, ve dvanácti, nebo podle nových výpočtů spíš v deseti letech, se Zafar z Británie vrátil na pár let do vesnice v Bangladéši.

Pro něj byl Oxford určitě vysněnou metou, něčím, kam to, jak se říká, dotáhl. V prvním ročníku jsme spolu často sedávali ve společenské místnosti u oken, která vedla na nádvoří, a já jsem

si všiml, jak groteskně špatně vyslovuje jména různých evropských matematiků — Lebesguea, Gausse, Cauchyho, Legendra a Eulera. Nerad to říkám, ale nejdřív jsem se mu v duchu posmíval. Jenže mi brzy došlo, že Zafarovy nedostatky dodávají jeho vzdělání punc samostudia, kdežto já za to svoje vděčím vynikajícím učitelům. Přiznám se, že jsem mu tenkrát malinko záviděl.

Avšak největší odlišnost mezi námi spočívala v tom, že jsme pocházeli z různých společenských tříd. Až teprve za dva roky po našem prvním setkání jsem si začal uvědomovat, jak je tenhle rozdíl důležitý. Už jsem se zmínil, že otec byl vysokoškolským profesorem na Oxfordu, a moje máti, poté co vyprovodila své jediné dítě na univerzitu, navázala na svou profesi psycho-terapeutky. S vervou se pustila do rekvalifikace, aby si doplnila vědomosti, které jí unikly během let, kdy mě vychovávala. Dědeček z matčiny strany byl pákistánský velvyslanec ve Spojených státech a dostal se do elitních mezinárodních kruhů. Jeho nejbližším přítelem byl Muhammad Asad, krátce po roce 1947 velvyslanec Pákistánu při OSN, původním jménem Leopold Weiss, rakousko-uherský Žid, narozený na dnešní Ukrajině. Dědeček z otcovy strany byl průmyslník, který svůj majetek, založený na vlastnictví a pronájmu pozemků, ještě rozšířil o zisk z podnikání ve spedici.

Během roku se mnou Zafar párkrát přišel na oběd do domu mých rodičů, což byla velká třípatrová viktoriánská budova, podobná spoustě jiných v téhle části Oxfordu, avšak o něco prostornější než domy většiny profesorů. Ještě dnes mne zaplaví pocit pohody a lehkosti, kdykoliv se tam vrátím, po velikém oblouku příjezdové cesty kráčím k vitrážovým vstupním dveřím a pod nohama mi křupe štěrk.

Při své první návštěvě zůstal Zafar stát na prahu s pusou lehce otevřenou, opakovaně si čistil boty o rohožku a těkal očima po rozlehlé hale. Očividně užasl nad knihami — to se lidem stává často —, protože byly všude: police s knihami zabíraly

stěny do posledního místečka, knihy přetékaly na podlahu, dokonce i na schodiště, kde stály opřené o zeď a připomínaly tahací harmoniku. Stará vydání vědeckých časopisů hřadovala v šanonech na regálech, které protínaly stěny obývacího pokoje jako linky v poznámkovém bloku. Novější čísla ležela v malých štosech rozmístěných na sekretáři a po zemi. Zafar si to všechno prohlížel, ale nakonec spočinul očima na vzdálené stěně, kterou pokrývala otcova sbírka zarámovaných starých map indického subkontinentu pod britskou vládou, oblasti, která se dnes táhne od Pákistánu přes Indii až do Bangladéše. Zafar se u map zastavil a zjevně soustředil svůj zájem na jednu z nich, na mapu severovýchodního cípu subkontinentu. Dlouhé minuty na ni beze slova zíral. Teprve když bylo na čase přemístit se do jídelny k obědu a otec položil Zafarovi ruku na rameno, pak se z náruživého zkoumání mapy probal.

Po obědě jsme odcházeli a Zafar navrhl, abychom nejezdili autobusem a vrátili se do školy pěšky, a já jsem souhlasil. Domníval jsem se, že se mnou chce o něčem mluvit. Matematik Kurt Gödel taky chodil pěšky, vyrážel za západu slunce a vracel se po půlnoci. Zjistil totiž, že v tuhle dobu dostává nejlepší nápady. Albert Einstein pracoval také ve vědeckém institutu v Princetonu a měl Gödela moc rád. Říkával, že v posledních letech, kdy už neprováděl mnoho výzkumů, chodil každý den do institutu jenom proto, aby mohl jít s Kurtem pěšky domů.

Myslel jsem si, že se mnou Zafar chce mluvit, ale on celou cestu po Banbury Road mlčel. Vytušil jsem, že ani tak nehledá správná slova, jako že si spíš snaží utřídit myšlenky. Vzpomněl jsem si na tu mapu, která ho viditelně přitahovala, a rád bych se ho zeptal, co tak upoutalo jeho pozornost. Ale nechtělo se mi jeho zahloubané mlčení rušit. Když jsme došli na Broad Street a blížili se k branám koleje, promluvil. Musíš se seznámit s mými rodiči, řekl. A u toho zůstalo.

Než k tomu došlo, uběhl víc než rok. Jednoho dne Zafar složil závěrečné zkoušky — dostudoval o rok dřív, za dva roky místo

tří, zatímco já jsem měl ještě rok před sebou. Řekl mi, že druhý den ráno o půl osmé přijedou jeho rodiče. Poprosil mě, abych na něj počkal u severního vchodu koleje a pomohl mu naložit věci, a potom prý bude moc rád, když s nimi půjdu na snídani do kavárny v Headingtonu, protože po ní oni tři, Zafar a jeho rodiče, vyrazí zpět do Londýna.

V sobotu v půl osmé ráno byl — a řekl bych, že každou sobotu stále je — v Oxfordu naprostý klid. Připadalo mi zvláštní, že jeho rodiče mají přijet tak brzy, vždyť jim cesta z Londýna přece nemůže zabrat víc než zhruba hodinu. Nedokázal jsem si to vysvětlit jinak, než že se Zafar za své rodiče stydí. Nechce, aby se s nimi ostatní setkali, a z toho důvodu si zařídil, aby ho vyzvedli takhle časně.

Když jsem přišel, Zafar s otcem už nakládali tašky a krabice do kufru vozu Datsun Sunny. Jeho otec měl plnovous a na hlavě těsnou čapku. Stál tam v šedivých kalhotách, kožených polobotkách a zeleném svetru s výstřihem do V. S úsměvem mne vítal. Připadalo mi, že přitom jakoby uctivě sklání hlavu. „*As-salámu alaikum*“, pozdravil mne, a potom začal mluvit urdsky. Víím, že Bangladéšané určitého věku tuhle řeč znají, ale dnes je udrština hlavně jazykem Pákistánců. Zafar mu patrně řekl, že moje rodina je původem z Pákistánu. Když jsem odpověděl, že urdsky moc dobře neumím, Zafarův otec se zatvářil zkla-maně, ale potom vzal moji ruku do obou dlaní a trochu nejistě několikrát zopakoval „dobrý den“.

Zafarova matka stála u auta v indigově modrém *sáří*, jehož cíp měla přehozený přes hlavu. Také mne pozdravila „*as-salámu alaikum*“, ale na rozdíl od Zafarova otce se chovala sebevědomě. Ukázala na pískovcové budovy kolem nás, z nichž některé tu stály několik staletí, a poznamenala, že v Oxfordu všechno vypadá staře. Cožpak si nemohou dovolit něco nového? ptala se bezelstně. Podíval jsem se na Zafara, a ačkoliv jsem si byl jistý, že to slyšel, mému pohledu se vyhnul. Pochopil jsem, že to bylo za ty dva roky, které strávil v Oxfordu, městě vzdáleném od Lon-

dýna necelých sto kilometrů, poprvé, co ho rodiče navštívili — a to teprve když odtud jednoho rána v tichosti odjížděl.

Slova *as-salámu alaikum* říkali Zafarovi rodiče poněkud afektovaně. Poznal jsem, že je vyslovují jako někteří pobožní muslimové, zejména mnozí z těch, co podnikli povinnou pouť do svatého města Mekky. Tam, uprostřed davu tisíců muslimů z celého světa, v babylonu jazyků, kde Nigerijec zdraví Malajsijsce a Bangladéšan Uzbeka, nabývá tenhle pozdrav zvláštního významu, je totiž prostředníkem mezi všemi. Arabská výslovnost tohoto sousloví možná zdůrazňuje ducha bratrství. Zafarův otec nakládal do auta poslední bednu a já jsem se v duchu ptal sám sebe, jestli to je právě zbožnost rodičů, za co se Zafar stydí, ačkoliv dnes, když už něco vím o jeho náboženském obratu, je mi jasné, že to tak asi nebylo. Myslím si, že se sice za rodiče styděl, ale daleko víc se styděl za to, že se stydí.

Můj otec mne vedl k chápání posvátných povinností víry, aniž se někdy zřekl autority vědy. Je to muslim, žádný fanatik, ale strážlivý věřící. Odjakživa se účastní pátečních modliteb, ale bere je spíš jako společenskou událost, která mu pomáhá udržovat vztah ke kořenům. Některá pouta pod vlivem času a vzdálenosti přirozeně zeslábla, jiná opustil záměrně, neboť prý touží po tom, aby jeho syn byl plnohodnotným Západanem. Kromě pátečního rituálu se otec nemodlí ani jedenkrát za den, natož pětkrát denně, jako to nařizuje sunnitský islám. Můj otec také nikdy nenosí čapku a nemá sebemenší pocit provinění při pití alkoholu. Pije jen příležitostně, „samozřejmě o křtinách a obřadech *bar micva*“, jak s oblibou podotýká. Jen se podívejte, říkává a vytahuje přitom ze skříňky lahev patnáctileté whisky, tahle whisky už rozhodně dozrála. Pojdme ji pokřtít ve jménu otce a syna.

Vzdor těmhle bezbožnostem — jež jsou, upřímně řečeno, v Pákistánu tradičně tolerovány už od dob zakladatele státu Džinnáha, velkého milovníka whisky —, se můj otec dříve stejně jako dnes označoval za stoupence víry. Když jsem se ho jednou zeptal, jak může fyzik věřit v Boha, řekl, že fyzika nevysvětluje

všechno a že neodpovídá na otázku: Proč tyhle zákony, a ne jiné? Jemu nestačilo nahlížet na svět v jeho jednoduchosti. Musel bych se rozhodnout, jestli mi věda dostačuje, říkal mi.

Moje máti měla oproti tomu pro náboženství jen pohrdání. Tvrdila, že islám utlačuje ženy a nabádá lidi, aby přijali svůj mizerný úděl na tomhle světě výměnou za příslib jakéhosi smysleného šťastného a věčného života. Takový opiát prý není nic pro ni.

Zafarova matka mne zaujala víc než jeho otec. Když píšu tyhle řádky, vybavuji si velice zajímavý článek z jednoho časopisu, který je dnes možné snadno dohledat na internetu. Tahle práce z pera primatologa Franse De Waal se týká rozpoznávání příbuzenských vztahů u šimpanzů. De Wall s kolegyní Lisou Parrovou zadali zkoumaným šimpanzům následující úkol: opice měly přiřadit digitalizované portréty neznámých samic k obrázkům jejich potomků. Šimpanzi překvapivě dokázali spárovat obličej matek a synů, čímž potvrdili, že jsou schopni rozpoznat příbuznost, aniž předtím s dotýčenými jedinci přišli do styku.

Kdybych byl před stejný úkol postaven já, jsem si téměř jistý, že bych Zafara k jeho matce nepřiradil, protože jsem mezi nimi neviděl sebemenší podobnost. Ve vzhledu jeho otce — měkkých očích, kulatém obličejí i ve sklonu hlavy — v tom všem jsem Zafara poznával. Avšak jeho matka byla mému příteli se svými pronikavými a rozhodnými očima, podlouhlým, hubeným obličejem a napjatými ústy podle mého dojmu naprosto cizí.

Když se setkáme s nějakou tvář, vnímáme ji jako celek, a to díky procesu integrace jednotlivých částí, který se podle některých vědců a lékařů odehrává ve zrakovém nervu dlouho předtím, než dojde k nějakému přenosu do mozku. Na sítnici útočí přehršle informací, jež by nedokázala zpracovat, nebýt nervových vláken za okem, která z nich vydestilují znak, jež naše inteligence dokáže vstřebat. Vidíme-li řádek písmen, například slogan na billboardu, neubráníme se tomu, abychom přečetli slovo; nevidíme jednotlivá písmena odděleně, spíš okamžitě po-

chopíme celé slovo, a navíc i jeho význam. Onoho červnového rána v Oxfordu mi připadalo, že tvář kamarádovy matky nevysazuje sebemenší náznak podobnosti se Zafarem, jako by jejich obličej byla slova napsaná v různých jazycích.

Dodnes lituji toho, že jsem se omluvil a na tu snídani do Headingtonu s nimi nešel. V tu chvíli a bezprostředně potom jsem si namlouval, že jsem pochopil, že mě tam můj přítel vlastně nechce. Ke své hanbě však musím přiznat, že jsem se spíš za něj styděl. Ještě ostřejší byl zneklidňující pocit, který jsem v těch několika minutách měl; totiž že se mezi mnou a ním rozevřela vzdálenost z důvodů, jež byly zčásti mimo mé chápání. Od toho dne se už Zafar o svých rodičích nikdy nezmínil. Jestliže za přátelství něčím platíme, tak možná tím, že v sobě vždycky nese břímě viny. Nepopírám, že jsem v určitých věcech selhal, například jsem neposkytl pomoc v těžké chvíli nebo jsem nezasáhl v okamžiku, kdy by přítel zasáhnout měl, že jsem zkrátka selhal jako přítel. Moje lítost nad tím, co jsem neudělal, však bledne před vinou, již nesu za to, čeho jsem se dopustil, a za následky tohoto činu.

Stejně tak mne za psací stůl s perem v ruce a touhou vyrovnat se se Zafarovým příběhem, svou rolí v něm i s naším přátelstvím nepřivádí pouze má vina. Je to spíš cosi, co se nedá nazvat jedním slovem, co však, jak doufám, získá svůj tvar v průběhu psaní. Tohle všechno je vlastně celkem příznačné — a také by mělo být —, když vezmeme v úvahu předmět Zafarovy dlouhotrvající posedlosti. Je jím údajně největší matematický objev minulého století, poučka s prostým poselstvím, že i kdybychom toho věděli sebevíc, nemůžeme dokázat, že to je pravda, dokonce ani v matematice. V jistém smyslu jsem si tedy troufl vydat se na neprobádanou půdu, aniž jsem měl jistotu, že je vůbec možné ji probádat.

Když můj zpustlý přítel stál na prahu našeho domu, vyslovil Gödelovo jméno zřetelně a správně a já jsem si okamžitě

vzpomněl na to jasné nedělní odpoledne v New Yorku, kdy jsem mu naznačil, že jsem ho už v matematice dohnal. Měl jsem za to, že Zafar už matematiku tak skvěle neovládá, protože poté, co složil bakalářské zkoušky na prvotřídní Oxfordské univerzitě, k překvapení všech studium matematiky úplně opustil a začal studovat práva na Harvardu. Já jsem oproti tomu po završení třetího ročníku a jednom roce volna pokračoval ve studiu ekonomie a aplikované matematiky.

Toho rána před lety, kdy jsme kráčeli alejí stromů v Greenwich Village, odpověděl na můj názor větou, jež mi tehdy připadala záhadná: Matematika je plná krásy. Cítil jsem nutkání se ho zeptat, co považuje z matematiky za nejkrásnější, a možná tohle právě chtěl — abych se ho takhle zeptal —, to nedokážu říct. Gödelův teorém neúplnosti, odpověděl bez zaváhání. Ačkoliv jsem si výrok teorému pamatoval celkem dobře, vůbec jsem nechápal, proč ho považuje za tak mimořádně krásný. V každém daném systému existují tvrzení, která jsou pravdivá, ale jejich pravdivost nelze dokázat. Tak praví teorém. Jak prosté. Ve svých důsledcích je to samozřejmě šokující věta a o něco později, čili v týdnech, které následovaly po Zafarově náhlém objevení se na našem prahu, mnoho let od onoho červencového dne v New Yorku, mi jednoduše vysvětlil, proč je pro něj Gödelův teorém neúplnosti tak důležitý a proč — smím-li vyslovit svůj vlastní názor — je svět v době dogmat tak pošetilý, že ho ignoruje.

Jak jsem s ním tak krácel tou newyorskou ulicí, pomyslel jsem si, že ta krása, kterou on vnímá, možná spočívá spíš v důkazu teorému než ve výroku samotném. Jenže důkaz Gödelovy znepokojivé poučky jsem si nedokázal vybavit — nejsem si jistý, jestli jsem ho vůbec někdy znal — a soudil jsem, že když Zafar před pár lety matematiku opustil, určitě už ho také zapomněl. Ovšemže jsem se mýlil, protože sotva jsem ho pobídl, začal předkládat argumenty, dychtivě jako děcko doplňoval zdánlivě nesouvisející kousky skládky do všech jejích rohů. Stačilo ně-